

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 33 Volume: 7 Issue: 33

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ASKERİ HARCAMALARIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ; SAHRA ALTI AFRİKA ÖRNEĞİ*

THE IMPACT OF MILITARY EXPENDITURE ON ECONOMIC GROWTH IN SUB- SAHARAN AFRICA MODEL

Metin DUYAR**

Mustafa KOÇOĞLU***

Öz

Afrika kıtası; askeri harcamalar, savaş, geri kalmışlık ve yoksulluk ilişkisini açısından önemli pratiğe sahip olup, ekonomik kaynakların savaşlara ve iç çatışmalara yönlendirilmesinden dolayı yaşanan yoksulluğun anlaşılması açısından da önemli verilere sahiptir.

Araştırmalar, askeri harcamaların ekonomik anlamda pozitif bir katkı sağlamadığı göstermektedir. Afrika ülkelerinin zaten olan kıt kaynaklarını askeri harcamalara yönlendirmesi, ekonomik ve sosyal kalkınmalarına katkı sağlayacak politika ve stratejilere öncelik vermemeleri onları dünyanın diğer ülkelerine göre ekonomik ve sosyal alanda geri kalmalarına neden olmaktadır.

Bu çalışmada askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisi, 6 Sahra altı Afrika ülkesinin 1990-2012 periyodundaki datalar, dışsal büyüme modeli ve panel GLS yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerine makro iktisat açısından dikkate alınmayacak oranda pozitif etkisini gözlemlemiştir.

Analiz sonucu pozitif olmasına karşın rakamsal boyutu araştırmaya konu ülkeler ile ilgili bir politika üretmek, bir strateji geliştirmek için yeterli gözükmemektedir. Söz konusu harcamalar ekonominin diğer alanlarına yapılması halinde kısa ve uzun vadeli katkılarının daha yüksek olacağını söylemek daha gerçeğe yakındır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Keynesyen Yaklaşım, Askeri Harcama, Silahlanma, Savaş, Yoksulluk, İnsani Gelişim Endeksi, AFRİKA Ekonomisi.

JEL Sınıflaması: H60, H62, H68

Abstract

African continent has significant importance for showing the inter-relation for that of military expenditure, war and underdevelopment all which demonstrate the relative data that poverty is created by diversion of economic sources to wars and domestic conflicts.

When analyzing the existing studies, it shows that military expenditure does not stimulate positive effect on the economy of subject group of countries. Diverting the economic sources which are already scarce, to military expenditures and not giving priorities to polical measures and strategies that help to achieve economic and social development caused the African countries to become underdeveloped socially and economically compared to rest of the world.

Effect of Military expenditures on economic growth has been analyzed by using an exogenous economic growth model and panel data GLS method using data of 6 Sub-Saharan countries for 1990-2012 period. The result of analysis showed that military expenditures has so

* Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi; Afrika Ülkelerinden Sub-Saharan Afrika Örneği ismi ile çalışılmakta olan Mustafa Koçoğlu'nun Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü.

*** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

limited and minimal positive effect on economic growth which cannot be taken into consideration by macro economic means.

Despite the fact that the result is positive; by amount and value wise it is not enough to set any political goal and to develop any strategy for the subject countries. It is not mistaken to say the short and long term effects on the whole economy will be much more beneficial if those expenditure is made to other sectors in subject countries.

Keywords; Economic Growth, Keynesyen Approach, Military Expenditure, Armanent, Battle, Poverty, Human Develop Index, African Economy.

Jel Classification: H60, H62, H68

GİRİŞ

Dünya askeri harcamaları 2012 yılında 1756 milyar dolar olarak tahmin edilmekte olup bu rakam global GDP'nin %2,5 ve kişi başına 249 USD askeri harcamayı temsil etmektedir.

Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunun bağımsızlığına kavuştuğu 1960'lardan sonra yaşanan savaşlar ve iç çatışmalarda 50 milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir. Bu çatışmalar ülkelerin alt yapılarını yok etmiş, sosyal sermayelerini çökertmiş ve kaynakların heba edilmesinden dolayı ülkelerin hepsinde insanları yokluk ve yoksulluk içinde bırakmıştır.

Politik ve askeri olarak çatışmaları kısa sürede bitirmek için çok pahalı silah ve mühimmatların alımı ile askeri personel harcamalarının finansmanı savaşın maliyetini de ortaya koymaktadır. Ulusal bağlamda az gelişmiş ülkelerin askeri harcama seviyelerini belirleyen en önemli faktör içinde buldukları silahlı çatışmalardır. İç savaş ve silahlı çatışmalar ülkelerin savunma sektörüne yaptıkları harcamaları artırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan silahlı çatışmaların arkasındaki en önemli faktörün ekonomik koşullar olduğu belirtilmektedir. Yavaş ekonomik büyüme, artan yoksulluk ve kötü gelir dağılımı, elektrik yol su gibi basit altyapı yokluğu, sağlık eğitim gibi sosyal servislerin yetersizliği, büyük bölgesel farklılıklar, tarım arazilerinin paylaşımı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi faktörler iç savaş ve silahlı çatışmaları körükleyen sosyo-ekonomik faktörlerdir. Bu ekonomik faktörler; marjinal bölgelerde yaşayan toplulukların umutsuzluğunu fakirliğini ve düş kırıklığını tetikleyerek gelişmekte olan ülkelerde iç savaşlara neden olmaktadır.

Askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisinin, askeri yük, ekonomik gelişme, savaş ve iç savaşlarla olan bağlantısı nedeniyle bir çok araştırmacı konuyla ilgili çalışmalar yapmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerin askeri harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi ile ilgili çalışmaların çeşitliliği, bu çalışmaların sonuçlarının değerlendirilmesi bazı sorunları beraberinde getirmektedir.

Gözlemsel çalışmaların geliştirilmesindeki yardımcı öngörüler, hipotezlerin bu öngörüler doğrultusunda test edilmesi şekline bürünerek bazı anlamsızlıklara neden olabilmektedir.

Ekonomik gelişme elbette ekonomik büyümeden destek almaktadır. Ancak askeri harcamalar ve gelişme ile ilgili çalışmalar, gelişmenin tanımındaki yetersizliklerden dolayı söz konusu araştırmalar büyüme ile sınırlı kalmaktadır.

Askeri harcamaların büyüme ile ilişkisiyle ilgili olarak 4 model geliştirilmiş olup bunlar, Keynesyen Model, Neo-klasik Model, Institutional (Kurumsal) Model ve Marksist Model isimleri altında toparlanabilmektedir. Ayrıca bazı iktisatçılar bu modellerden yola çıkarak kendi güçlendirilmiş modellerini de geliştirmektedirler.

Keynesyen model, toplam talebin yetersiz olduğu durumlarda devletin aktif şekilde askeri harcamaları kullanarak kamu harcamalarının bir yansıması olarak çarpan etkisi ile toplam üretimi artırması varsayımından yola çıkmaktadır. Bu modelin arz yönüne dikkat vermemesi sebebiyle bir çok iktisatçı üretim fonksiyonunu modele dahil etmiştir.

Neo-klasik model, Askeri harcamalar bir kamu malı olarak görülür ve diğer harcamalar ile askeri harcamalar arasında fırsat maliyetleri kıyaslanmak suretiyle ekonomik etkileri ölçülmektedir.

Institutionalist (Kurumsal) Model, yüksek askeri harcamaların endüstriyel yetersizliğe yol açabileceğine ve Askeri Endüstriyel Yapı diye adlandırılan savunma harcamalarından fayda sağlayan bireylerin, firmaların ve sektörel organizasyonların oluşturduğu güçlü lobi gruplarını yaratabileceğine odaklanmaktadır.

Marksist Model, Askeri harcamaları kapitalist gelişim aracı olarak gören ve Askeri endüstriyel yapının sınıf savaşındaki rolünü değerlendiren farklı yaklaşımlar bu modelde bulunmaktadır.

Çalışmamızda, askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisi, 1990-2012 dönemindeki datalar kullanılarak, dışsal büyüme modelleri çerçevesinde, kendi oluşturduğumuz çoklu regresyon ekonometrik modeli, panel GLS yöntemiyle tahmin edilecektir ve büyüme teorileri çerçevesinde değerlendirmeler yapılacaktır.

SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDEKİ ASKERİ HARCAMALARA GENEL BAKIŞ

55 bağımsız ülke üzerinde 1 milyardan fazla insanın yaşadığı ve 2000'in üzerinde yerel ve kolonyal dillerin konuşulduğu Afrika ülkelerinin büyük çoğunluğunun bağımsızlığına kavuştuğu 1960'lardan sonra yaşanan savaşlar ve iç çatışmalarda 50 milyon a yakın insan hayatını kaybetmiştir.

Bu çatışmalar ülkelerin alt yapılarını yok etmiş, sosyal sermayelerini çökertmiş ve kaynakların heba edilmesinden dolayı ülkelerin hepsinde insanları yokluk ve yoksulluk içinde bırakmıştır. 1990-2001 yılları arasında 12 yıllık dönemde Afrika'da 19 askeri çatışma meydana gelmiş olup dünyadaki herhangi bir bölgedeki çatışmaların bir hayli üstündedir. Çatışmalar geniş bölgeleri kapsadıkça yıkıcı olmaktadır.

Üstelik savaşlar ülke kaynaklarının silah ve ordu harcamalarına kanalize edilmesini zorunlu kılarak eğitim, sağlık ve alt yapı yatırımları gibi harcamalara yeterli pay ayrılmasına neden olmaktadır (Wuyi Omitoogun,2003: İntroduction).

Dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan 1998 yılında çatışmaların sebepleri ve kalıcı barışın korunması ile ilgili bir toplantıda Afrika ülkelerinin askeri harcamalarının GDP'nin %1.5 altına düşürülmesi ve gelecek 10 yıl içinde ise Askeri harcamalardaki büyümenin %0 olması gerektiğini ifade etmiştir (alıntılayan, United Nations, The causes of conflict and the promotion of durable peace and sustainable development in Africa, Report of the Secretary-General, UN document A/52/871-S/1998/318, 13 Apr. 1998: p. 7);(aktaran, Wuyi Omitoogun, 2003: İntroduction).

Bu çağrı; askeri harcamalar konusuna dikkatleri çekmiş ve bu konuda güvenilir rakamların elde edilmesi ve milli gelirlerine göre orantısız askeri harcamalar yapan ülkelerin ekonomik verilerinin daha derinlemesine incelenmesi sonuçlarını doğurmuştur. Ekonomik kaynaklarını savaşlara ve iç çatışmalara kanalize eden ülkelerde yaşanan yoksulluk nedeniyle Afrika kıtasındaki askeri harcamalar, savaş ve geri kalmışlık/yoksulluk ilişkisini araştıranların ilgi odağı olmuştur. (Wuyi Omitoogun,2003: İntroduction)

Uzun yıllardan beri Afrika Burnundaki ülkelerden Jibuti, Eritre, Etopya, Kenya ve Somali organize şiddetin esiri olmuşlardır.

Tüm bu ülkelerde 2001-2010 döneminde devletler arası savaşlar, toplumsal çatışmalar ile bir grubun diğer grup ya da topluluklara uyguladığı şiddet ve teröre sıkça rastlanmıştır. Afrika Burnundaki devletler arası olmayan çatışma sayısı 77 olup dünyada olan tüm çatışmaların %35 inin meydana getirmektedir (SIPRI Yearbook, 2012).

Devletler arası çatışmalar daha az sayıda olup sadece 2001-2010 döneminde 5 adet kayda geçmiştir. Özellikle sivillere karşı işlenen şiddet genelde 6 grup tarafından gerçekleştirilmektedir. Bölgedeki ülkeler komşu ülkelere askeri yönden daha fazla müdahil olmaktadırlar. Somali'deki Geçici Federal Hükümete komşuları Kenya ve Etopya askeri destek

verirken çatışma içinde olduğu Al-Shabab örgütüne diğer komşu Eritre silah ve eğitim desteği vermektedir (SIPRI Yearbook, 2012).

Askeri Harcama Verilerinin Önemi ve Elde Edilmesinde Yaşanan Güçlükler

Askeri harcamalara ait veriler; iyi bir yönetimin göstergesi olarak verilerdeki şeffaflık ile donör ülkelerin bu verilerin ışığı altında karar alma talepleri nedeniyle son yıllarda önem kazanmıştır. Uluslararası ekonomik ve politik arenanın önemli aktörleri 1980'lerden itibaren özellikle askeri harcama kalemleri ve tutarları ile ilgili verileri araştırmakta ve akademik çalışmaların konusu yapmaktadır. IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası yardım örgütleri ile ikili anlaşmalar ile yardım öngören kuruluşlar; gelişmekte olan ülkelerdeki askeri harcamaları ile geri kalmışlık, yoksulluk ve çatışmalar arasındaki doğrudan ilişkiye özel önem atfetmeye başlamışlardır.

Ayrıca askeri harcamalar 3 ana nedenden dolayı tüm ülkeler için önem taşımaktadır.

İlki; güvenilir veriler ordunun rolü ve görevlerinin tanımlanması ve tartışılması için iyi bir ortam oluşturur.

İkincisi; devlet bütçesi içinde askeri ve sivil sektörün paylarının ne olması gerektiği konusunda sağlıklı tartışmaları beraberinde getirir ve savunma harcamalarının boyutunu göz önüne serer.

Üçüncüsü; güvenilir ve standart haldeki veriler uluslararası görüşmelerde ülkelerin karşılaştırılması ve müzakere konularını kolaylaştırır (Wuyi Omitoogun,2003: Background).

Analize Konu Olan Sahra altı Afrika Ülkelerine Genel Bakış

1970'te 3,6 milyar olan dünya nüfusu 2011 yılında 7 milyara ulaşmış olup eğitim seviyesinin artmasıyla birlikte nüfus artış oranı azalması beklenmektedir. Gelişme sadece insan sayısı ile değil aynı zamanda nüfusun yaş yapısıyla da alakalıdır. Genç ve yaşlı nüfusun çalışan nüfusa (15-64) bölünmesi ile bulunan ülke demografik bağımlılık rasyosu giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. Uygun eğitim politikalarını devreye soktukları müddetçe genç nüfusa sahip fakir ülkeler bu demografik yapıdan fayda sağlayabilirler. Özellikle kızların eğitimi demografik bağımlılık rasyosuna sahip ülkelerde daha da önem taşımaktadır. Eğitimli kadınlar daha az, daha eğitilmiş ve daha sağlıklı nesiller yetiştirmektedir. Üstelik eğitimli kadınlar eğitimsizlere göre daha yüksek maaşlarla iş bulabilmektedirler (HDI Report, 2013).

Tablo 1 : Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Değerler

	HDI Sıra	HDI Değer	Ortalama Ömür Beklentisi	Ortalama Eğitim Yılı	Okul Süresi	Kişi Başı GNI 2005 PPP\$
Yıllar	2012	2012	2012	2010	2011	2012
Gana	135	0,558	64,6	7	11,4	1684
Kenya	145	0,519	57,7	7	11,1	1541
Kamerun	150	0,495	52,1	5,9	10,9	2114
Nijerya	153	0,471	52,3	5,2	9	2102
Uganda	161	0,456	54,5	4,7	11,1	1168
Etopya	173	0,396	59,7	2,2	8,7	1017
SUB SAHARAN		0,475	54,9	4,7	9,3	2010
DÜNYA		0,694	70,1	7,5	11,6	10184

Kaynak, Human Development Report, 2013

Araştırmamıza konu tüm ülkeler dünya ortalama ömür beklentisinin altında kalmakta olup, daha da kötüsü Kamerun ve Nijerya rakamları Sahra altı ortalamalarının altında olmasındır.

Bir Afrika Klasığı İç Savaş ve Yıkım; Sudan Örneği

1983-1993 yılları arasında Sudan da Yaşanan İç Savaşın Ülkeye Maliyeti

İnsani Sermaye Üzerine Yıkımlar

- Yitirilen İnsan Sayısı; 1983-1988 yılları arasında sivil insan ölümlerinin 200.000 civarında olduğu, 1983-1989 döneminde kaybedilen asker sayısının ise 34.921 e ulaştığı
- Eğitim Üzerine Etkileri; İlkokulların %85, Ortaokulların %74, Liselerin %71, Teknik okulların %75 ve Enstitülerin %66 si ile Juba Üniversitesi 1989 yılı itibariyle kapanmıştır.
- Sağlık Üzerine Etkileri; Bölgede 32 hastanenin 26 si 1989 yılı itibariyle kapanmış olup, en çok çocukları etkileyen aşı, önleyici ilaç ve sıtma ile savaş programlarının hepsi kapanmıştır.
- İç Göç ve Sığınmacılar; 1983-19990 yılları arasında 354524 kişi Sudan dışına Sığınmacı/Mülteci olarak gitmiş olup iç göçe maruz kalan kişi sayısı 3 milyonu geçmiştir.10.000'nin üzerinde çocuk yaşta kişiler askere alınmıştır.

Ekonomik Faaliyetler ve Üretim Üzerine Etkileri

- Tarım; Geleneksel yağmur ile sulanan tarım yöntemi tamamen durdu. Yani oluşturulmuş bulunan 9 sulama birliği çalışmamaktadır.1990 yılına kadar 6,6 milyon büyükbaş, 3,5 milyon küçükbaş hayvan yok oldu.
- Endüstri; Güneyde bulunan 6 büyük fabrika operasyonlarını durdurmuştur.
- Madencilik ve Petrol; Altın arama faaliyetleri ile Petrol arama ve üretim faaliyetleri durduruldu. (1983-1989 döneminde yaklaşık kayıplar 3 milyar USD).
- Turizm: Bölgede tahmini turizm gelirleri kaybı yaklaşık yıllık 700,000 USD.

Alt Yapıya Etkileri

- Jonglie Kanalı yapımı 1983'te durduruldu.
- 22 sulama kanalı projesi durduruldu.
- Güneydeki Demiryolu taşımacılığı tamamen durdu. 165 tren vagonu parçalandı.
- 3 Gemi parçalandı 25 mavnanın çalışması durduruldu.
- 20 karayolu ve 17 ana köprü işlemez hale geldi.

Çevresel Etkiler

- Güney Sudan da kırsal bölgelerdeki aşırı nüfus yığılmaları ile birlikte kötü sağlık ve hijyen koşullarının sardığı mülteci kampları hastaneler kamu binaları
- Batı ve Güney Sudan da ormanların tümünden yok edilmesiyle ortaya çıkan toprak erezyonu ile kırılgan topraklar üzerindeki mera ve habitatın üzerindeki iç göçlerin yarattığı baskı
- Vahşi hayvanların büyük kısmının yok olması (bazı nadir türlerin tamamen kaybolması)

Psikolojik ve Sosyal Etkiler

- Güney Sudan da ve Güney ve Batı bölgelerdeki kabileler arası sürtüşmelerin ve çatışmaların artması,
- Suç oranlarındaki patlama ve hapis yatanların sayılarındaki dramatik artış (Suçluların %75 gibi büyük çoğunluğu Güney Sudan'dan)
- Hastanelerdeki Ruh sağlığı bozulmuş hastaların sayılarındaki büyük artış. Hastaların büyük çoğunluğunun 20-30 yaş aralığında olan şizofrenik, depresif alkolik sayısındaki artış.
- Çocuk askerleri savaşmaya zorlamak için uyuşturucu kullanılması

(alıntılan, Mohammed, MNSED,1996b); (aktaran, Mohammed, MNSED,1999: s.6).

TEORİK ÇERÇEVE

İktisatta yer alan 3 büyüme modeli teorik çerçevenin ortaya konmasında büyük önem taşımaktadır.

Harrod-Domar Keynesyen Büyüme Modeli

1929 bunalımı ile birlikte Keynes'in görüşleri Klasik iktisattan farklı olarak makro iktisattaki kısa dönem dalgalanmaların üzerine yoğunlaşmış ve klasik iktisattan ayrışarak işsizlik olgusunu eksik istihdam dengesi olarak nitelendirmiş ve soruna efektif talep yetersizliği olarak bakmıştır (Ertuğrul, Uçak, 2013: s.664). Keynes'in ilgilendiği temel konu, toplam talepteki değişmelerin gelir seviyesi ve istihdam üzerine etkileridir.

Keynes, kısa dönemli statik teorisinde ekonomilerin durgunluk sürecinin üstesinden gelebilmesi için toplam talebi artırması gerektiğini, toplam talepteki artışın stokları eriteceğini, bu sayede yatırımları teşvik edeceğini, artan yatırımların ise büyümeyi hızlandıracağını ve böylece eksik istihdamdan tam istihdama geçiş sürecinin yaşanabileceğini ifade etmektedir. Bu sürecin işleyişi, otonom yatırımlarda meydana gelecek bir artışın, gelir miktarını bir katsayı (çarpan katsayısı) ile çarpılıyormuş gibi artıracığı mantığına dayanır. Yatırım artışı ΔI , gelir artışı ΔY , çarpan katsayısı k ile gösterilirse, $\Delta Y = \Delta I \times k$ olarak bilinen basit çarpan modeli ortaya çıkar. Bu ifadeden elde edilen sonuç, Keynes'in yatırım artışının geliri ne ölçüde artıracığı sorusuyla ilgilenmesidir. Buradaki önemli bir nokta ise Keynes'in yatırımların kapasite artırıcı etkisi üzerinde durmamış olmasıdır (Berber, 2011: s.106).

Keynes'in statik kısa dönemli teorisini bazı iktisatçılar ekonomilerin uzun dönemli dinamiklerini modellemede kullanmışlardır. Keynesyen iktisatçılar Harrod(1939) ile Domar(1946) birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri modellerinde, Yatırımların toplam talep (gelir) üzerindeki önemli etkisine vurgu yaparak, Keynes'in ifade ettiği yatırımların olgunlaşma süresinde yapılan harcamalar, ekonomideki çarpan mekanizmasının devreye girmesiyle gelir artışına neden olmakta ve böylece talep yanlı yönü ifade edilmektedir (Berber, 2011: s.110).

Ayrıca yatırımların ekonominin üretken kapasitesini artıracığı arz yanlı etkisine de dikkat çekmişlerdir. Harrod-Domar büyüme modeli tam istihdamda dengeli büyümenin yaşanabilmesini çıktı artış oranının, emek artış oranına eşit olmasına bağlamaktadır. (Ertuğrul, Uçak, 2013: s.664) Her iki modelde de sermaye, üretim artışını sağlayan tek faktör olarak kabul edilmiş olup, teknolojik gelişmeler ve emeğin üretime katkısı yok sayılmıştır (Berber, s.136).

Neo Klasik (Solow) Büyüme Modeli

Solow modelinin neo-klasik büyüme modeli olarak adlandırılmasının temel gerekçesi, neo-klasik özellikler taşıması ve bu özellikleri varsayım olarak kabul etmesidir. Harrod-Domar modelinde piyasa ekonomilerindeki istikrarsızlıklar ön plana çıkarılmakta olup, ekonomilerin bıçak sırtında dengede olduğu vurgulanmaktadır. Buna karşı Solow modelinde ise piyasa ekonomilerinin istikrarlılığı benimsenmekte olup, uzun dönemde ekonomilerin mutlak surette kararlı ya da dengeli büyüme sürecine girecekleri öngörülmektedir. Kararlı ya da dengeli büyüme süreci, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik değişimin karşılıklı etkileşimi baz alınarak ortaya konmaktadır. Karşılıklı etkileşimde ise nüfusun ve dolayısıyla iş gücünün artış oranı büyüme oranını etkiler. Ancak nüfusun ya da işgücünün artış oranı büyüme oranından etkilenmez. Diğer taraftan teknolojik gelişme büyüme oranını etkilerken, teknolojik gelişme büyüme oranından etkilenmez. Büyüme ile nüfus artışı ve teknolojik gelişme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Bu yüzden, nüfus artışı ve teknolojik gelişme modelin dışsal değişkeni konumundadır (Berber, 2011: s.141,165).

Neo-Klasik büyüme modelinde, azalan verimler kanunu işlediğinden dolayı, model durağan hale geldiğinde ekonomik büyümeyi belirlemede teknolojik gelişmelerdeki değişim ve nüfus artış hızı temel unsurdur. Bu modelde tasarruf oranı ile durağan olan sermaye-işgücü ve kişi başı gelir değerleri doğru orantılıdır. Yani şöyle ifade edersek: daha çok tasarruf eden bir ülke daha az tasarruf eden ülkeye göre durağan halde sermaye yoğun ve daha zengin bir ülke olacaktır. Ancak durağan durumda bulunma halinde tasarruflar büyüme hızına etki

etmeyecektir. Büyüme hızının uzun vadede dışsal teknolojik gelişmeler tarafından belirlenmesi, uzun vadede ülkelerin kişi başına sermaye ve gelir düzeylerinin birbirlerine yakınsanacağı anlamına gelmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının ortadan kalkacağı şeklindeki bu görüş'' Yakınsama hipotezi'' olarak ifade edilmektedir. Yakınsama hipotezine göre, sermayenin işgücünden daha hızlı büyüdüğü bir ekonomide, teknoloji dışsal ve sabit kabul edildiğinden, faizlerin düşeceği ve yoksul ülkelerin zengin ülkelerden daha hızlı büyüyeceği ve zengin ülkelerin ekonomik düzeyini er geç yakalayacağını öngörmektedir. Eş anlı bir yatırım, başlangıçta faktör donatımlarını farkları nedeniyle, yoksul ülkelerin hasılasını zengin ülkelerindekinden daha hızlı artırmaktadır. Sonuç olarak ülkeler arasındaki büyüme oranları farklılaşarak yoksul ülkeler zengin ülkelerin kişi başına reel hasıla düzeyini yakalamaktadırlar (Kâr, Taban, 2003: s.148).

Ancak Neo-klasiklerin yakınsama hipotezinin öngörülerinin günümüzde gerçekleşmediği görülmektedir. Aksine gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farklılığı uçurumu daha belirginleşmiştir. Teknolojik gelişmenin dışsal ve sabit olduğu varsayımı gerçekliğini kaybetmiştir. Barro(1991)'ya göre sadece koşullu bir yakınsama söz konusu olup kişi başına gelir düzeylerinin uluslararası düzeydeki yakınsamasının koşulu benzer kurumsal koşullara sahip olan ülke grupları için gerçekleşebilir. Bu süreçte zengin ülkelerden yoksul ülkelere yapılan sermaye transferinin yakınlaştırıcı etkisi, gelişmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmelerle tamamen bertaraf edilecektir. Bu durumda teknolojinin dışsallıktan çıkartılıp, iktisatçılarca incelenmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu tartışmalar göstermektedir ki teknolojik gelişmenin dışsal olarak kabul edildiği ve ekonomik büyümenin dışsal olarak teknolojik gelişmelerdeki değişme tarafından belirlendiği neo-Klasik büyüme modelinde, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi etkilememektedir. Ayrıca bu yaklaşımda hükümet politikalarının da ekonomik büyümeyi etkilemesi durumunda göz ardı etmektedir (Kâr, Taban, 2003: s.148).

Barro(1995:3), beşeri sermaye modele dahil edilse bile, teknolojideki sürekli ilerleme ve iyileşmenin modele dahil edilmediği durumda, durağan durum denge halinde kişi başına büyümenin eninde sonunda durabileceğini tartışmaktadır. Bu öngörü sermayenin getirisine ilişkin kabul edilen azalan verimler kanununun işlemlerinden ortaya çıkmaktadır (Kâr, Taban, 2003: s.148).

İçsel Büyüme Modeli

Solow modeli ekonomik büyümenin (fert başına çıktı düzeyindeki sürekli artışın) nedeninin teknolojik gelişme olduğunu ileri sürerek te, teknolojik ilerlemenin büyüme üzerindeki etkisini maksimum düzeye çıkarmaktadır. Ancak Solow büyüme modelinde teknolojik ilerleme dışsal (nasıl ortaya çıktığı açıklanamayan) bir değişken olduğundan Solow büyüme modeli ekonomik büyümenin nasıl meydana geldiğini açıklayamamıştır (Ünsal, 2003: s.594).

İçsel (endojen) büyüme modellerli, Solow modelinin ekonomik büyümenin gerçekleşmesini açıklamamasından dolayı 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Romer (1986) ve Lucas (1988) öncülük etmesiyle iktisat literatürüne kazandırılan teorik ve ampirik çalışmaları kapsar.

Solow büyüme modelindeki sermayenin fiziksel sermaye(bina, makine-tehizat)'den ibaret olduğu görüşü, içsel büyüme modellerinin, sermayenin hem fiziksel sermayeyi hem de emek girdisinin sahip olduğu bilgi, tecrübe ve becerileri kısaca beşeri sermayeyi içine aldığı kabul edilir (Ünsal, 2003: s.594).

İçsel büyüme modelleri büyümeyi dışsallıktan kurtarmasının yanı sıra, üretimin artırılması da önemli rol oynayan faktörleri tanımlamış, içselleştirmiş ve birikim süreçlerini irdelemiştir. Beşeri sermaye modeli (Lucas), bilgi üretimi ve Taşmalar (Romer), Kamu Politikası Modeli (Barro) ve Ar-Ge modelleri şeklinde sınıflandırarak gerçek dünyaya ilişkin bir takım öngörüler ileri sürülmüştür (Berber, 2011: s.141,165).

Askeri Harcamalar ve Büyüme Modelleri

Gelişmekte olan ülkelerdeki askeri harcamaların ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmaların çeşitliliği bu çalışmaların sonuçlarının değerlendirilmesine yönelik en büyük problemdir.

Sonuç olarak gözlemsel çalışmaların geliştirilmesi için çok sayıda yardımcı öngörü geliştirilmekte olup, bu öngörülerin çeşitli hipotezlerin test edilmesinde kullanılması sırasında da hipotezlerin de öngörülerin doğruluğunun test edilmesi şekline bürünerek zorluklara ve kötü anlamsızlıklara neden olmaktadır.

Bu problemlerin ışığı altında çalışmaların değerlendirilmesine başlamadan önce methodik ve teorik konulara kısaca göz atmakta fayda vardır. İlgilendiğimiz araştırmanın ana konusu askeri harcamalar ile gelişme ilişkisi olmasına karşın gelişmenin tanımlanması ve ölçümü ile ilgili problemler nedeniyle söz konusu araştırma ekonomik büyüme ile sınırlı kalmıştır.

Ekonomik gelişme öncelikli olarak ekonomik büyümenin başlangıç noktasıdır ve yapılacak analizlerin başlangıç noktası bu iki unsur arasındaki ilişkinin teorik olarak anlaşılmasından geçer (alıntılayan, Brauer (1993), Graham et la (1986) (aktaran, Dunne, Tian, 2013).

Benzer olarak askeri harcama olgusunun bir toplumdaki militarizmin bir yönü olduğunu vurgulamak önemli olup, çıktılardan ziyade girdilerin ölçümüdür. (Smith, 1983). Ampirik çalışmanın sonuçlarını değerlendirmek için, sağlaması yapılamamış olsa bile, bir teoriye sahip olmak gerekir.

Askeri harcamaların ekonomik etkilerinin araştırılması, çoğu iktisadi teorinin askeri harcamaların belirgin bir ekonomik aktivite olmamasından dolayı, zorluklar içermektedir. Bununla birlikte bu zorluklar literatürde üç ana teorik bazın üzerine oturtulan teorik analizlerin geliştirilmesini geliştirmiş ve geliştirmekte olan ülkelerde engellememiştir (alıntılayan, Dunne,2000); (aktaran, Dunne, Tian,2013: 1-23)

Ekonomistler arasında üzerinde mutabık kalınmış bir büyüme teorisi bulunmadığından askeri harcamaların içine konulacak standart bir teorik çerçeve yoktur. Askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisini ortaya koymakla ilgili değişik görüşler ortaya konmuştur. (Dunne, Columb, 2008); (aktaran, Dunne, Tian,2013:1-23)

Şimdiye değin aşağıda belirtilen 4 model geliştirilmiş olup bunları sırasıyla irdeleyelim.

- Keynesyen Model
- Neo-Klasik Model
- Institutionalist (Kurumsal) Model
- Marksist Model

Keynesyen Model

Bu model toplam talebin yetersiz olduğu durumlarda devletin aktif şekilde askeri harcamaları kullanarak kamu harcamalarının bir yansıması olarak çarpan etkisi ile toplam üretimi artırmasıdır. Bu yöntemle askeri harcamaları artırarak kapasite kullanımının artırılması, dolayısıyla kârların ve bu sayede yatırımların ve büyümenin artırılmasıdır (Steward,1991, Faini et al.,1984);(aktaran, Dunne, 2000b: s.5,6).

Arz yönüne dikkat vermemesi nedeniyle eleştirilen bu model birçok akademisyenin kendi Keynesyen modellerine üretim fonksiyonunu eklemelerine yol açmıştır (Deger ve Smith 1983); (aktaran, Dunne,1996a: s.446).

Neo-Klasik Model

Bu yaklaşıma göre Devlet; toplumsal sosyal refah fonksiyonunun bir parçası olarak iyi bir şekilde tanımlanmış ulusal çıkarların yansıtıldığı fırsat maliyetleri ile güvenlik faydalarını dengeleyen rasyonel bir aktör olarak görülür. Askeri harcamalar bir kamu malı olarak görülür ve diğer harcamalar ile askeri harcamalar arasında fırsat maliyetleri kıyaslanmak suretiyle

ekonomik etkileri ölçülür. Bu genel yaklaşım emprikal analizler için istikrarlı formel modellerin geliştirilmesine fırsat vermektedir.

Ancak tarihsel olmayan gözlenen etkenleri olumlayan, arz yönüne odaklanan, askeri çıkarları ve ordunun rolünü azımsayan, ulusal mutabakatı öne çıkartan ve katılımcıların olağanüstü bir bilgi ve gerçek dışı matematiksel yeteneklerini gerektirmektedir. Bütün bunlar özellikle gelişmekte olan ülkelere özgü koşullardır. En etkileyici Neo-klasik model Feder(1982) modeli üzerinden Biswas ve Ram (1986) tarafından geliştirilmiştir. Askeri harcamaların sisteme şok yaratması suretiyle toplam üretim üzerinde dinamik reel etkilerin yaratılması ile ilgili yeni yaklaşımların bu modelde görülmeye başlanmıştır. Buna ek olarak askeri harcamaların endojen büyüme modellerin içinde değerlendirilmesine yönelik çalışmalarda mevcuttur (Berthelemy et al 1994);(aktaran, Dunne, 1996a: s.439-464).

Kurumsal Model

Genellikle bu radikal liberal yaklaşım (Smith 1977) Keynesyen yaklaşım ile harmanlanmış ancak yüksek askeri harcamaların endüstriyel yetersizliğe yol açabileceğine ve Askeri Endüstriyel Yapı diye adlandırılan savunma harcamalarından fayda sağlayan bireylerin, firmaların ve sektörel organizasyonların oluşturduğu güçlü lobi gruplarını yaratabileceğine odaklanmıştır. Askeri endüstriyel yapı yapılacak harcamaları haklı kılacak gerekçeler olmasa dahi devlet ve hükümet üzerine baskı kurarak savunma harcamalarının artırılmasını sağlayabilir (Dunne, 1996a: s.446).

Marksist Model

Bu yaklaşım askeri harcama rolünü kapitalist gelişimde bir karşıtlık olsa da önemli görmektedir. Askeri harcamaları kapitalist gelişim aracı olarak gören ve Askeri endüstriyel yapının sınıf savaşındaki rolünü değerlendiren farklı yaklaşımlar bu modelde bulunmaktadır.

Bu modelde yalnızca bir yaklaşım teori sunmuş olup askeri harcamanın kendisi tüketimci yaklaşımın altında teorik analizinin bir parçası olmuştur. Emekçi ücretlerinin artırılmadan artık değerinin absorbe edilmesi yoluyla gelirin korunmasını içeren realizasyon krizinin aşılmasında önemli rol oynayan askeri harcama teorisi Baran ve Sweezy(1966) tarafından geliştirilmiştir. Başka hiç bir formdaki devlet harcaması bu rolü üstlenemez. Genel iktisadi kalkınma literatüründe bu yaklaşım oldukça etkilidir, Bu yöntemdeki emprikal çalışma gelişmiş ekonomilerde sınırlı bir yere sahiptir (Smith 1977 ve Szmanski 1993);(aktaran, Dunne,1996: s.446).

ASKERİ HARCAMALAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Askeri Harcamaların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Askeri harcamaların ekonomik büyümeye pozitif etkisi olduğuna dair çalışmalara örnek, Benoit (1978); Fredericksen ve Looney (1982); Murdoch *et al* (1997); Aizenman ve Glick (2006) ve Yıldırım, Öcal ve Keskin (2011) gösterilebilir.

Buna karşılık, Smith (1980); Dunne *et al* (2001), Mylondis (2008) ve Gyimah- Brempong (1989) çalışmalarında askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisini negatif olarak bulmuşlardır.

Ayrıca askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisini her iki yönde bulan çalışmalar (e.g. Deger and Smith, 1983; Chowdhury, 1991) veya hiç olmadığını gösteren analizler (e.g. Landau, 1986; Huang ve Mintz, 1990) tarafından yapılmıştır.

Mevcut literatür içinde Ram (1995), Dunne (1996) ve Smith (2000) gibi askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında negatif ve pozitif yönde güçlü bir bağ bulunmadığına işaret etmişlerdir. Ancak Smith uzun dönemde küçüğe olsa negatif etkiler olabileceğini ancak bu etkilerin ortaya konabilmesi için karmaşık tekniklerin ortaya konması gerektiğini belirtmiştir (Dunne, Tian, 2013: s.1-23).

Giray (2004), askeri harcamaların ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ekonomik büyüme üzerine pozitif ve negatif etkilerinin olabileceğini ifade etmektedir.

“Askeri harcamaların ekonomik büyümeye arasındaki pozitif ilişkiler şöyle sıralanabilir:

- Şöyle ki; Savunma harcamaları pozitif dışsallıklara sahiptirler. Bu dışsallıklar faktörel verimliliğini artırabilir. Bu dışsallıklar “modernizasyon,” “istikrar” ve “disiplinin” yanı sıra askeri personelin eğitimi, altyapı oluşturma ve askeri araştırma-geliştirme yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. Özellikle araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede toplumun çoğunluğuna ulaşacaktır. Bununla birlikte elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir (Nadaroğlu, 1985: 184-185). Bu durum “teknolojinin ikili kullanımı (dual use technology)” kaynaklanmaktadır. Teknolojik bilgi sayesinde özellikle savunma ve ticari uygulamalar arasında oluşturabilecek sinerji için gerekli potansiyel, bu kavram üzerinde odaklaşmayı gerektirmektedir. Ancak “teknolojinin ikili kullanımı” sadece iki kişiyi esas alan kullanıma değil, askeri ve sivil alanda çok sayıda potansiyel kullanıcıya sahip bir teknolojiye atıfta bulunmayı içerir (Branscomb , 1995: 66).
- Yüksek teknolojiye sahip bir savunma sektörü, özellikle imalat sanayi üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Hatta yüksek teknoloji savunma sektörünün hakim olduğu Amerika’da, fiili olarak ülkenin sanayi politikasını öncelikle Pentagon’un belirlediği görüşü ileri sürülmektedir. David S. Saal tarafından yapılan ampirik bir çalışmada, Amerika’da hem 1973-79 hem de 1980-86 dönemleri boyunca doğrudan savunmaya bağlı imalat sanayilerinin daha yüksek bir toplam faktör verimliliğine sahip olduğu ve savunma alanındaki teknolojik değişmelerin, imalat sanayiinin gelişmesinde önemli bir etkileyici olduğu sonucu gözlemlenebilmektedir (Saal, 1998: 24).
- Silah üreticisi ülkelerde gelişmiş silahların üretiminden kaynaklanan teknolojik geri beslemeler sayesinde, endüstriler arası bağlantılar ve iki amaçlı araştırma-geliştirme kullanımı söz konusu olabilir (Değer and Sen, 1995: 280, 296).
- Barro, gelişmekte olan ülkelerde 1970-85 dönemi için yaptığı çalışmada, toplam kamu harcamalarından eğitim, sağlık ve savunma harcamaları çıkarıldıktan sonra elde edilen kamu tüketim harcamalarının kişi başına geliri geriletmediği sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991: 430). Sanayileşmiş ülkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görülür. Bu gibi dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip üretimde canlanmaya neden olabilir (Eshay, 1983: 87).
- Savunma harcamaları aşırı büyümeyi kontrol altına alabilir. Hükümetler, bir kamu bütçesi kalemi olan savunma harcamalarını önemli ölçüde kontrol edebilir ve ekonomik istikrar amacıyla kullanabilirler. Kısacası bu harcamalar durgunluk dönemi boyunca artırılabilir, enflasyonist baskıların söz konusu olduğu dönemlerde ise azaltılabilirler (Looney, 1997: 2).

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde yaratacağı ileri sürülen negatif etkiler ise şu şekilde özetlenebilir:

- Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan üretken yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırabilir. Böylece, savunma harcamaları “yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projeleri”nde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle “yüksek bir fırsat maliyetine” neden olabilirler. Bu durum sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür (Looney, 1994: 36). Bu doğrultuda silahsızlanma (disarmament), kalkınmanın temel faktörü olarak görülmektedir. Nitekim ABD’de japonya’ya oranla verimlilik düşüşünün nedenleri arasında yüksek savunma harcamaları yükü sayılmaktadır (Fontanel,1995: 572).Savunma harcamalarının azaltılması bütçe tasarrufları yaratabilir; bu tasarruflar alternatif kamu harcama taleplerini (sağlık ve eğitim) karşılamak için kullanılabilir veya vatandaşlara daha düşük vergilendirme biçiminde yansiyabilir.
- Eğer savunma harcamaları ağır bir sınai temeli gerektiren silah üretimini içeriyorsa, ithal ikameci sanayileşme stratejisi iyice güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi

sektörlerin gelişimini engeller. Böyle bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlara yol açar (Değer and Sen, 1995: 280).

- Tam kamusal hizmet olan savunma için yapılan harcamaların maliyetleri bulunmakla beraber, bu hizmetler için bir piyasa fiyatı söz konusu değildir. Bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi sivil kesimin finansmanını gerektirir. Bu ise, savunma harcamalarının finansmanının vergilerle yapılacağı anlamına gelir. Bu durum ekonomide vergi yapısını bozabilir, tüketim ve/veya yatırım miktarını düşürebilir. Sonuç olarak büyüme oranı düşecektir. Büyümedeki bu düşme veya yavaşlama, savunmanın büyüme üzerinde yaratabileceği faydalarla dengelenmek zorundadır.
- Savunma alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi nitelikli işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer alanları için beşeri sermaye arzını azaltacaktır (Değer and Sen, 1995: 282-297). Ayrıca savunma alanında yüksek nitelikli işgücüne olan talep, diğer sektörlerde sermayenin marjinal hasılasını düşürebilecektir (Peled, 2001: 11).
- Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar oluşturur (Eshay ,1983: 87).
- Savunma harcamaları grubu içinde yer alan ve verimliliğe olumlu katkısı olan araştırma-geliştirme harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki ortaya çıkacaktır. Bu sonuç, askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük rantabiliteye sahip olduğu görüşüne dayanmaktadır (Cappelen, Gleditsch and Bjerkholt, 1984: 372).
- Savunma alanındaki araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan buluşlar sadece devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik ise, bunların genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği söylenebilir (Poole and Bernard, 1992: 440). Gerçekte resmi olarak sayısallaştırma ve modellemenin zor olduğu özellikle gelişmekte olan ülkeler için, savunma harcamalarının çok yönlü analizi güçtür. Fakat bu analizler, kalkınmanın çekirdeğini oluşturan büyüme, yönetim ve güvenlik gibi konulara açıklık getirecektir (Değer and Sen, 1995: 277). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etkisinin olacağı konusunun tartışmalı olduğunu belirtmek gerekir (alıntılanan, Cappelen, Gleditsch and Bjerkholt, 1984: 361); (aktaran, Giray, 2004: ss.181-199)''

Benoit'e ait çalışmada az gelişmiş 44 ülkeye ait 1950 ile 1965 yılları arasındaki büyüme ve yatırım oranları, dış yardım miktarları ve belli başlı diğer faktörleri incelemektedir. Bu datalar geleneksel panel regresyon korelasyon yöntemleri ile analiz edilmiştir. Savunma harcamaları ile hızlı büyüme oranları arasındaki güçlü pozitif korelasyon ilk olarak Spearman sıra dizilim korelasyon analizi tarafından desteklenen quartile analizleri ile bulunmuş olup regresyon analizleri ile de desteklenmiştir.

Büyüme ve askeri harcamalar arasındaki direkt ilişki askeri harcamalardan büyüme yönüne doğrudur. Örnek ülkelerin net bir şekilde gösterdiği gibi yüksek savunma harcamaları olası negatif etkilerini bertaraf ederek büyümeyi stimule etmektedirler.

Bunun nasıl olduğunu anlamak için az gelişmiş ülkelerde savunma harcamalarına ayrılmayan gelirin az bir kısmının verimi yüksek yatırımlara ayrıldığını hatırlamak gereklidir. Savunma dışı harcamaların büyük kısmı tüketime kalanı da gelecek üretimi arttırmaktansa tüketici mutluluğunu arttırmaya yarayan konut inşası gibi sosyal yatırımlara kanalize edilir. Bazı harcamalarda verimli yatırımlara kanalize edilmeye çalışılır ki genelde bunlar kötü yönetilen, ekonomik olmayan bir şekilde yüksek maliyetlerle üretim yapan gerçek büyümeye sanıldığından az katkı veren yatırımlardır.

Diğer taraftan sivil ekonomiye doğrudan katkıyı hedef almayan savunma programları öylesine dolaylı yollardan katkı verirler ki bunları tanımlamak oldukça güç olabilir.

Optimum sivil programlar şüphe yok ki büyümeye daha büyük katkı sağlarlar. Eğer birisi fırsat maliyetleri ile net faydalarını gerçekçi bir şekilde hesaplamak isterse savunma programları ile optimum ikamelerini değil objektif olarak olası ikamelerini kıyaslaması gerekir.

Ülkelerin çoğunda savunma harcamaları sivil ekonomiye aşağıda belirtilen yönleriyle maddi katkılar verirler;

- Belli sayıdaki insana beslenme, giyinme ve barınma gibi olanakları sunar. Özellikle az gelişmiş ülkelerde bu durum insanların beslenme ve diğer tüketim standartlarını ve beklentilerini artırmakta olup Ordunun bir katkısı olmasa bu sayıdaki insanlar sivil ekonomi tarafından desteklenmesi gerekecekti;
- Sağlık desteği ile mesleki ve teknik eğitim olanakları sunar (araç, uçak, aletlerin tamiri, hijyen ve sağlık servisi ile yapı ve onarım gibi sivil ekonomide çok kullanışlı konularda eğitimler)
- Yollar, köprüler, barajlar nehir ve kanal iyileştirmeleri, hava alanı, haberleşme altyapısı gibi sivil ekonomiye de katkı veren faaliyetler ve
- Hidrografi, haritalama, hava tetkikleri, meteoroloji, toprak koruma ve orman projeleri gibi bilimsel ve teknik alanlardaki çalışmalar ile askeri personelin yapmaması halinde siviller tarafından yapılması zorunlu olacak sahil güvenlik, deniz feneri, gümrük, sınır güvenliği ve afet işleri gibi yarı-sivil aktiviteler
- Askeri güçler aynı zamanda sivil ekonominin de yararlanabileceği ve sivil talebin ekonomik olarak yeterli olmadığı (akü, lastik teker vb) alanlarda Araştırma ve Geliştirme projelerinde yer alır ve destekler (Benoit,1978: s.271-280).

Deger ve Smith tarafından ortaya konulan ampirik modelde askeri harcamaların büyüme üzerinde negatif etkisi olduğu ve gelişmeyi baskıladığı ortaya konulmuştur. Duyarlılık analizleri ilişkinin kuvvetli olduğunu göstermektedir.

Askeri harcamalar ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki tartışmalı bir öneme sahiptir. OECD ülkelerine ilişkin istatistiki tanılar göstermektedir ki askeri harcamalar sermaye oluşumu üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olup bunun sonucu olarak spin-off etkileri dikkate alınsa dahi ekonomik büyüme oranlarını önemli ölçüde azaltmaktadır. (alıntılardan, Smith 1977, 1978,1980);(aktaran, Deger, Smith,1983: s.335-353)

44 az gelişmiş ülkenin 1950 ile 1965 yılları arasındaki verilerinden hareketle askeri harcamalar ile büyüme arasında pozitif ilişki bulan Benoit'in bu çalışmasındaki analiz ve bulgularına ilişkin çeşitli eleştirilerde bulunmak mümkündür.

Kennedy,1974; Whynes,1979, gibi akademisyenler de Benoit in metodik yaklaşımını kullanarak askeri harcamaların büyüme üzerine pozitif etkilerini ortaya koymuşlardır. Ülkeler hakkında yapılan çalışmalarda Neuman (1978) İran Ordu modernizasyon programının ekonomiye pozitif etkilerini, Terhal (1979) ise Hindistan'daki askeri harcamaların ekonomiye negatif etkiler olduğu ortaya konmuştur.

Deger ve Smith tarafından ortaya konulan modelde; 50 az gelişmiş ülkenin askeri harcamalar, tasarruflar ve büyümeye ilişkin cross-sectional data (panel veri seti) rakamlarını incelemektedir. Bu modelin bulgularına göre askeri harcamalar modernizasyon etkisi ile büyüme üzerinde küçük oranda pozitif, tasarruflar yönü ile negatif etkiye sahiptir. Tasarruflardaki negatif etki daha büyük olduğu için askeri harcamaların büyüme üzerindeki net etkisi negatiftir.

Bu sonuç OECD ülkeleri ile ilintili bulgular ile aynı yöndedir. Ancak az gelişmiş ülkelerdeki heterojen ekonomik yapı ile genel olarak sosyal yapı dikkate alındığında askeri harcamaların büyümeye etkileri üzerindeki cross-sectional(panel veri seti) analizler dikkatli kullanılmalıdır (Deger, Smith,1983: s.335-353).

Askeri Harcamaların Sahra Altı Afrika Ülkelerindeki Ekonomik Büyümeye Etkileri

Son zamanlardaki deneysel çalışmalar göstermiştir ki göreceli olarak homojen gruba dahil ülkelerin verilerinden bir çok analizler elde etmek mümkün olup bu bağlamda 13 Sahra

altı Afrika ülkesinin 1967-1985 yıllarına ait veriler Dunne ve Nadir (1995)' in çalışmalarına konu olmuştur.

Ekonometrik analizlerde ülke gruplarında tüm olarak, cross-sectional (panel veri seti) analizlerde ülke ortalamaları ve ülkenin data havuzu analizi kullanılmaktadır. Askeri harcamalarla ilgili olarak sonuçlar göstermektedir ki zaman serilerinin kullanıldığı ülkeler bazında ekonomik faktörler askeri maliyetlerin seviyesinin ölçülmesinde önemli rol oynamaktadır.

Veri havuzu oluşturulduğu zaman; savaşlar, ordu büyüklüğü ve ataleti gibi stratejik faktörler önemli olmaya başlamaktadır. Zaman serilerinin kullanıldığı analizlerde; askeri harcamaların dolaylı olarak insan kaynaklarının gelişimi ve oluşumu, yatırım konusu ve önceliklerinin belirlenmesi ile ödemeler dengesi üzerine negatif etkileri nedeniyle genel olarak ülkelerin gelişmeleri üzerinde negatif etkileri olmaktadır.

Bu sonuç tüm ülkelerde bulunmasa da veya veriler havuza alındığında sonuçlar hâlâ askeri harcamaların ekonomik büyümeye anlamlı pozitif bir etkisi bulunmamaktadır.

Askeri harcamaların ekonomik etkilerine ilişkin herhangi bir analiz onun kapitalist gelişimdeki rolünün teorik olarak anlaşılmasına bağlıdır. Ampirik bir çalışma askeri harcamalar ile ekonomi arasındaki etkileşimleri ortaya koyacak formel bir modele gereksinim duyar. Genel olarak literatür; yetersiz efektif talebin varlığında askeri harcamaların gelir çarpan etkisi ile ulusal üretimi artırmasındaki potansiyel rolüne vurgu yapan Keynesyen teorik çerçeve içinde yer almaktadır.

Bu akademik çerçeve Smith&Smith (1980) tarafından geliştirilmiş olup askeri harcamaların ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalara ilham kaynağı olmuştur.(örnek olarak Deger 1986, Scheetz, 1991). Keynesyen yaklaşım az gelişmiş ülkelerdeki askeri harcamaların ekonomik etkilerini araştıran çalışmalar açısından Neo-klasik yaklaşıma göre daha başarılı olmuştur. Neo-klasik yaklaşımda Devlet'i iyi tanımlanmış ulusal çıkarın maksimize edilmesi için fırsat maliyetleri ile askeri harcamaların güvenlik faydası arasında dengeyi sağlayan tarafsız bir yapıda olduğu varsayılmıştır (alıntılayan, Alexander, 1990; Biswas & Ram 1986); (aktaran, Dunne, Mohammed,1995: s.331-343).

Ekonomik etkiler ile ilgili olarak toplam birleştirilmiş analizler askeri harcamalar büyüme, yatırım ve ticaret dengeleri üzerine bir hayli olumsuz etkiler yapmaktadır. Cross-sectional (panel kesit) ve pooled (havuzlanmış) datalar benzer bulguları yansıtmamaktadır.

Bunun yerine bu veriler askeri harcamaların ülkeler bazında ticaret dengeleri üzerindeki negatif etkisi haricinde ekonomik değişkenler üzerinde anlamlı bir etkilerinin olmadığını ortaya koymaktadır.

Aggregate analizlerin ortaya koyduğu sonuçlar oldukça şaşırtıcı olmuş ancak analizler ile ilgili daha fazla çalışmaların da yapılmasını gerektiren problemler de ortaya çıkmıştır. Özellikle yüksek askeri masraflara sahip ülkelerdeki askeri harcamaların negatif ekonomik etkilerine vurgu yapan bir ülkeye ilişkin çalışmalar aggregate analizini desteklemektedir (Mohammed,1992);(aktaran,Dunne, Mohammed,1995: s.331-343).

Genel olarak yapılan çalışma sonuçları göstermektedir ki askeri harcamaların etkileri ve belirleyicilerine ilişkin toplam zaman serisi verileri kullanan ampirik analizler, homojen ülkelerin oluşturduğu gruplarda dahi cross-section etkilerini atlamaktadır.

Bu durum havuzlanmış zaman serisi ve cross-sectional panel veri setlerinin kullanılması ile bertaraf edilebilir, ancak sonuçların ülkelere her birine uyarlanmasında dikkatli olunması gerekmektedir.

Bu nedenle ülke bazında ya da homojen yapıdaki ülke gruplarına uygulanması esnasında dahi aggregate analizlerin birleştirilmesi önem kazanmaktadır. Dunne ve Nadir in örnek çalışmalarında yapılan analizler toplamda ve ülke bazında bir hayli ağır maliyetler önermekte olup, askeri harcamaların pozitif bir ekonomik etkisi olmadığına dair güçlü ve önemli sonuçlar çıkmaktadır.

Bu sonuçlarda göstermektedir ki Dünya Bankası direktifleri doğrultusunda askeri harcamaların azaltılması Sahra altı Afrika ülkelerinde önemli ve pozitif ekonomik gelişmeleri beraberinde getirecektir. Örnek çalışmaya konu olan ülkelerde askeri endüstri bulunmadığında askeri harcamaların azaltılması, bozulan çıkar dengeleri nedeniyle bazı ülkelerin karşı gelmeleri haricinde bir problem yaratmayacaktır (Kaldor 1991); (aktaran, Dunne, Mohammed,1995: s.331-343).

Her şeye rağmen analiz sonuçları göstermektedir ki stratejik ve politik ortamın değişmesi/yumuşaması Sahra altı Afrika ülkelerinin savunma ihtiyaçlarının azalmasına ve askeri harcamaların kısılması suretiyle daha güvenli bir ortamın oluşmasına neden olacaktır. Bu durum bölgede ekonomik performansın artırılması için çok önemli fırsatlar yaratacaktır (Dunne, Mohammed,1995: s.331-343).

SAHRA ALTI AFRİKA ÜLKELERİNDEKİ ASKERİ HARCAMALARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE EKONOMETRİK UYGULAMA

Model ve Veri Seti

Araştırmamıza konu ülkelerin datalarına ulaşmanın zorluğu, datalarının güvenilirliği, demografik bağımlılık oranları, farklı ekonomik büyüme oranları, ülkelerin farklı klasman yapılarına sahip olmaları ve en önemlisi sosyal yapılarının farklılığının çalışmamızda göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Cross-Section gözlemlerin belli bir zaman döneminde bir araya getirilmesiyle modellenen Panel veri yöntemi son yıllarda oldukça yaygın hale gelmiştir. Çünkü panel veri setinde hem yatay kesit hem de zaman olmak üzere iki boyut mevcuttur. Bir başka ifadeyle panel veri modellerinde, n tane birim ve her birime karşı gelen t adet gözlem bulunmaktadır.

Çalışmada kullanılacak panel veri analizinin uzaysal i ve zamansal t, olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Uzaysal boyutunu ülkeler oluştururken, zamansal boyutunu bir değişken setinin periyodik gözlemleri oluşturmaktadır. Panel veri yönteminin avantajları (Baltagi, 2001) şöyle sıralanabilir; Panel veri bireysel heterojenliği kontrol eder. Zaman serisi ve yatay kesit analizleri bu heterojenliği kontrol edemediği için sonuçların yanlı olma riski ortaya çıkacaktır (Saatçi&Aslan, 2007).

Panel veri analizi, değişkenler arasındaki doğrusallığı azaltarak daha güvenilir sonuçlar verir. Panel veri analizinin yatay kesit ve zaman serisi verileri üzerinde bazı önemli avantajları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırmacıya sadece yatay kesit veya zaman serisi verilerinin kullanılmasından daha fazla veri kullanma olanağı sağlar. Bu da tahminlerdeki serbestlik derecesini artırarak, tahminlerin daha etkin olmasını sağlar. Panel veri “değişim dinamiklerini” çalışmak için daha uygun bir yöntemdir (Saatçi&Aslan, 2007).

Ekonometrik modelimiz Sahra altı Afrika ülkelerinden seçtiğimiz analiz yapmaya elverişli Kamerun, Etiyopya, Gana, Kenya, Nijerya ve Uganda olmak üzere 6 ülkenin 1990-2012 arasındaki GDP, ME, CA ve LF verilerini içermektedir.

$$GDP_{it} = \beta_1 + \beta_2 ME_{it} + \beta_3 CA_{it} + \beta_4 LF_{it} + u_{it},$$

$$Y = F(ME, CA, LF)$$

Dışsal büyüme teorileri çerçevesinde kurduğumuz çoklu regresyon modeli, panel GLS analiz yöntemi kullanılarak tahmin edilecektir. Burada, GDP; Reel Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı, ME; Askeri Harcamaları, CA; Brüt Sabit Sermaye Oluşumunu ve LF; İşgücünü temsil etmektedir.

Reel Gayri Safi Yurtiçi, Brüt Sabit Sermaye Oluşumu ve İşgücü dataları World Bank Database’ den elde edilmiş olup, Askeri Harcama Verileri SIPRI Yearbook 2012 Database’den elde edilmiştir.

Çalışmamızda uygulayacağımız modelin analize hazır olması için öncelikle datalarımızın logaritmaları alınarak durağanlık testlerine daha uygun hale getirilmiştir. Ayrıca Reel fiyatlarla mevcut olmayan Gayri Safi Sabit Sermaye Oluşumu ve Askeri Harcama dataları GDP deflatör ayrıştırılması yöntemi kullanılarak 2005 sabit fiyatlar düzeyinde uygun hale getirilmiştir.

Böylece datalarımız panel data birim kök testlerine tabi tutularak analize uygun sabit hale getirilmektedir.

İlk olarak serilerin birim köke sahip olup olmadıklarını Levin, Lin ve Chu (1992) test, Breitung t-stat Im test, Pesaran and Shin W-stat test, ADF - Fisher Chi-square test ve PP - Fisher Chi-square testlerinden faydalanılarak değişkenlerimizin 1. farklarında birim köke sahip oldukları ve durağan hale geldikleri gözlemlenmiştir.

Generalization Least Square (GES) Regresyon Analizi Sonuçları

Genelleştirilmiş en küçük kareler yönteminin matematiksel karmaşıklığı nedeniyle bu bağlamda ele almayacağız¹. Rassal etkili model yöntemini kullanarak Tablo 24'te elde ettiğimiz sonuçlara göre, Sabit terim ortalaması 2.967675'tir. R²belirlilik katsayısının da 0.939485 gibi bir değer alması bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün yüksekliğini göstermektedir. Çifte LOG fonksiyonuyla tahmin edilen eğim katsayıları esneklikleri göstermektedir.

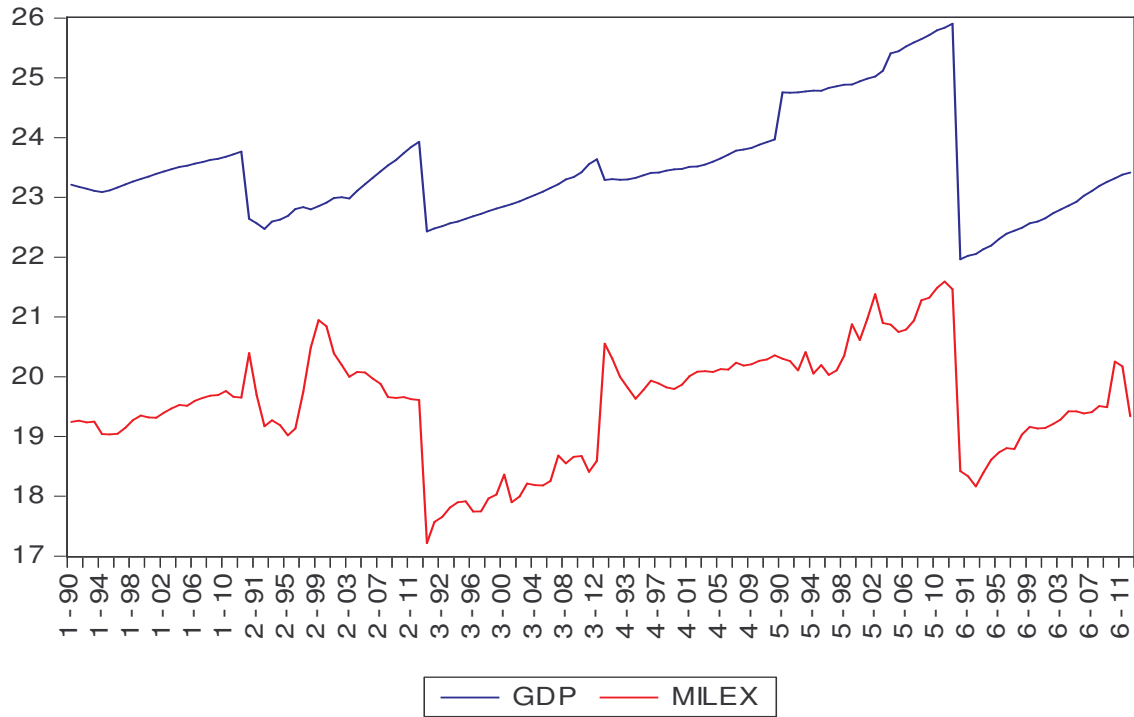
Tablo 4: Rassal etkili, Panel GLS Regresyon Analizi Esneklik Sonuçları

Bağımsız Değişken: GDP Method: Panel GLS Tarih: 06/08/14 saat: 23:14 Sample: 1990 2012 Periods included: 23 Cross-sections included: 6 Total panel (balanced) observations: 138 Swamy and Arora estimator of component variances				
Değişken	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
MILEX	0.042394	0.023834	1.778716	0.0776
LAB	0.877615	0.073515	11.93791	0.0000
CAP	0.241311	0.019273	12.52071	0.0000
C	2.967675	0.885087	3.352977	0.0010
Effects Specification				
			S.D.	Rho
Cross-section random			0.347971	0.9374
Period random			0.000000	0.0000
Idiosyncratic random			0.089955	0.0626
Weighted Statistics				
R-squared	0.939485	Mean dependent var	1.263298	
Adjusted R-squared	0.938130	S.D. dependent var	0.359346	
S.E. of regression	0.089382	Sum squared resid	1.070554	
F-statistic	693.4433	Durbin-Watson stat	0.362168	
Prob(F-statistic)	0.000000			
Unweighted Statistics				
R-squared	0.551605	Mean dependent var	23.47029	
Sum squared resid	48.74999	Durbin-Watson stat	0.110850	

¹ Bkz. Kmenta, Aggy., s. 625-630

Analizimizdeki Askeri Harcama (Milex) değerinin t-Statistic katsayısına baktığımızda 1.778716 değeri 2'den küçük olduğundan katsayımız anlamsız gibi değerlendirilse de anlamlılık değerini daha iyi ölçmek için Prob. değerinin 0.10'dan daha küçük olmasına bakmaktayız. Burada Prob. değeri 0.0776, 0.10'dan değerinden küçük olduğundan Askeri Harcama (Milex) Katsayılarımız istatistiksel olarak anlamlı değerlendirilmektedir. Aynı Şekilde İşgücü ve Sabit Sermaye Oluşumu katsayıları da istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca Prob(F-statistic) değeri de 0.10'dan küçük olması da katsayılarımızın anlamlı olduğunun göstergesidir. Böylece, değişkenlerin esnekliklerini yorumlayabilmekteyiz. Katsayımızın anlamsız çıkması durumunda Değişen Varyans, Ardışık Bağımlılık ve Çoklu Doğrusallık sorunlarını düzeltme yöntemlerini kullanmamız gerekmektedir, bizim çalışmamız ekonometrik kurallara uygun stabilize edilmiş datalar ve ekonometrik düzeltmeler ile analize hazır hale getirilmiştir.

Tablo: 4' e göre Askeri Harcamalar (Milex) %1'lik artış hareketi yaşadığı zaman, Reel GDP % 0.042394 oranında artış göstermektedir.

Slovan, ekonomik büyümenin kaynağının iki büyük nedenini şöyle belirlemiştir:

- Faktörlerin miktarının artması, yani işgücündeki veya ortalama çalışma saatlerindeki artış, hammadelerde ve sermayedeki artıştır. Bunlar arasında, birçok ülke için yatırımlarla gerçekleşen sermaye artışı büyümenin en önemli kaynağını oluşturmaktadır. İşçi başına sermaye miktarı, sermaye/emek oranı (K/L) zaman içinde artarak, işçi başına çıktı miktarının (Y/L) artmasına neden olmaktadır.
- Faktörlerin verimliliğinin artması, yani işçilerin becerilerindeki artış, girdilerin yönetim tarafından daha iyi organizasyonu ve daha verimli sermaye donanımıdır. Verimlilik artışında en önemli faktör teknolojik ilerlemedir. Bilgisayar teknolojisinin, yeni mühendislik tekniklerinin, haberleşmede kullanılan dijital teknolojilerin ve daha etkin motorların gelişmesi sermaye verimliliğinin artış nedenlerindedir. Daha fazla çıktının nedenleri arasında gösterilebilir. Ancak sermayenin marjinal etkinliğinin işçi başına düşen sermaye miktarı arttıkça azalma eğilimi göstermesi ve yatırımların bir kısmının eskimesiyle birlikte yatırımın eskiyen donanımının telafide kullanılan kısmının artması

ve sermaye stokunu genişletmek amacıyla kullanılan kısmının azalmasıdır (Sloman, 2004: s.347,348).

Araştırmamıza konu olan ülkelerde bu bağlamda gerek datalara ulaşmanın zorluğu, gerekse dataların güvenilirliği sebepleriyle ve analizimize konu ülkelerin gerek endüstriyel yetersizliği gerekse beşeri sermaye yetersizliği ve geri kalmışlık durumu gibi sebeplerle askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, teknoloji transferi, modernizasyon ve inovasyon etkileri ile açıklanamamaktadır.

Diğer taraftan uzun dönemli büyüme öncelikle teknolojik ilerlemeye de bağlıdır. Ancak teknolojik ilerleme büyük ölçüde yeni sermaye donanımında içerilmiştir. Bir başka ifadeyle bu teknolojiyi kullanan donanıma sahip olmadan yeni teknolojiye sahip olunamamaktadır. Bu nedenle yeni teknoloji avantajına sahip olmak için firmaların oldukça fazla yeni sermaye yatırımı yapmaları gerekmektedir. Aynı şekilde işçilerin ve yönetimin de, teknik inovasyonlardan tümüyle yararlanabilecek beceri ve esnekliğe sahip olmaları gerekmektedir.

Bu nedenle daha fazla ekonomik büyümeyi teşvik edecek arz cephesi politikalarının sadece araştırma geliştirme değil, yatırım eğitim, endüstriyel organizasyon, iş uygulamaları ve yeni tekniklerin en etkin şekilde kullanımını sağlayacak bütün teşvikler üzerinde yoğunlaşması gerekmektedir (Sloman, 2004: s.355).

Genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle tahmin ettiğimiz ve dışsal büyüme teorileri çerçevesinde oluşturduğumuz modelimizde askeri harcamaların ekonomik büyümeye etkisi, askeri harcamalar, emek ve sermaye dataları da modelin içine alınmak koşuluyla tahmin edilmiştir. Sonuçlar, etkileri dikkate alınmayacak denli küçük olmasına karşın askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisinin olduğu yönünde gözlemlenmiştir.

Uygulamamız sonucunda gözlemlediğimiz makro iktisat açısından minor orandaki pozitif etkilerini, incelediğimiz ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarını da göz önünde bulundurarak Askeri Keynesyen yaklaşım çerçevesinde açıklığa kavuşturmak mümkündür. Şöyle ki: daha fazla askeri harcama sonucunda transfer harcamaları kaleminde değerlendirilecek personel maaşları yaratılan harcanabilir gelir nedeniyle mal ve hizmetlerin arzında pozitif etkiye sahip olacak ve ekonomik büyümeye katkıda bulunacaktır. Toplam talebin yetersiz olduğu durumlarda devletin aktif şekilde askeri harcamaları kullanarak kamu harcamalarının bir yansıması olarak çarpan etkisi ile toplam üretimi artırmasıdır. Örneklenen ülkelere ait askeri harcamaların ekonomik büyümeye makro iktisat açısından sağladığı oldukça zayıf pozitif katkı söz konusu harcamaların ekonominin diğer alanlarına yapılması halinde sağlanacak kısa ve uzun vadeli katkılarının yanında oldukça küçük kalacağını söylemek yanıltıcı olmaz.

Keynesin ekolünde çarpan; otonom harcama kalemlerinin birinde meydana gelen değişikliğin, toplam gelirdeki etkisidir. Başka bir ifadeyle toplam harcamalara yapılan ilave yatırımların milli geliri kaç kat artırdığıdır (Paya, 2001: s.215). Bir ekonomide çarpan etkisini gözlemlenebilmesi için atıl kapasitenin bulunması gerektiği hipotezi de analize tabii ülkelerde bu etkinin gözlemlenebileceğini güçlendirmektedir.

Ancak teknolojisi ve bu teknolojinin kullanılabilirdiği bir endüstrisi de var olan ülkelerde savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırır ve çıktı düzeyini büyütür. Sonuç sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede artıştır. Sahra altı Afrika Ülkelerinde bu etkiyi, sosyo-ekonomik, yapısal ve endüstriyel gelişmişliğin düşük seviyede olmasından dolayı gözlemlenememesi olası değildir.

Bazı çalışmalar bize, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun vadede değişebileceğini belirtmektedirler. Bobin'in çalışmasında savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, kısa dönemde sıfır hatta negatif olarak gözlemlenebilirken, uzun dönemde pozitif gözlemlenebilmektedir (Looney,1994: 22); (Aktaran, Giray, 2004).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Üzerinde 1 milyardan fazla insanın yaşadığı, 2000'in üzerinde yerel ve kolonyal dillerin konuşulduğu, birçok etnisitenin farklı coğrafi bölgelerdeki siyasi sınırlar içinde yaşadığı Afrika; yönetilmesi zor, hukuksal ve kurumsal alt yapısı zayıf, savaş ve iç çatışmalara sahne olan egzotik bir kıta görünümünü sergilemektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgeci sistemden ayrılarak bağımsızlıklarına kavuşan Afrika ülkeleri, tüm bu olumsuz görünen farklılık ve yapısal bozukluklara ilaveten savaş ve iç çatışmalara rağmen dinamik yapısından güç alarak ekonomik gelişmelerini ve dünyaya entegrasyonlarını sürdürmektedir.

Zengin doğal kaynakları, emtia ve petrol ihracatçısı olan Afrika kıtası ülkeleri mevcut küresel dünya ekonomik düzeni içerisinde ekonomik büyüme trendini sürdürmektedir. İnsani Gelişim Endeksi (HDI) ve Global Barış Endeksi (GPI) rasyolarındaki pozitif düzelmelerde ekonomik büyüme rakamlarıyla birleştirilince kıtanın Asya ve diğer gelişmekte olan kıtaları yakalama ümitlerini artırmıştır. Kıtanın nüfus artış oranı dünya rasyosunun yaklaşık 2 katı olsa da ekonomik büyüme oranının nüfus artış oranından yüksek olması kişi başı milli gelir rakamlarında olumlu görünüm sergilemektedir.

Tarihsel süreçte dünyamız ekonomik faktörler, siyasi belirsizlikler, sosyo-kültürel, dinsel, etnik ve çevresel faktörlerden dolayı devletlerarası ya da ülke içi savaş ya da iç savaşlara sahne olmaktadır. Tüm bunlar savaş ekonomisi olgusunu ortaya çıkarmakta ve kıt kaynaklara sahip dünyamızın mevcut olan enerjisinin ve kalkınma potansiyelinin verimsiz alanlarda tükenip heba olmasına yol açmaktadır. Dünya Barış Enstitüsünün 2013 yılında yayınladığı raporda Savaş Ekonomisinin değeri dünya Milli gelirinin %11'ini teşkil ettiği ve bu harcamanın sadece yarısı ile gelişmekte olan ülkelerin borçlarının tamamının silinebileceği ifade edilmiştir. SIPRI Yearbook 2004'te belirtildiği üzere 2001 yılındaki USA'nın askeri harcamaları ile kişi başı geliri 755 dolar ve altındaki 58 az gelişmiş ülkenin toplam borçlarını silinebileceği olgusu askeri harcamaların vahim boyutlarını göstermektedir.

Askeri harcamalar ülkelerin savunma güvenliği ve istikrarı için elbette önemlidir ancak temel yapısal bozukluklar, politik ve siyasi belirsizlikler, kurumsal ve hukuksal yapıdaki yetersizlikler dikkate alındığında Afrika ülkelerinin silahlanma harcamaları ordularının batılı anlamda modernizasyonunu engellemektedir. Zira Afrika ülkelerine genel olarak baktığımızda insani gelişim endeksleri düşük, beşeri sermayesini geliştirememiş, sömürgecilik zamanlarında kalma suni sınırlar içerisinde etnik kavgalara boğulmuş, askeri veya sivil cuntaların yarattığı rüşvet ekonomisi batağına saplanmış devlet geleneği yeni yeni oluşan ülkeler görmekteyiz. Bu nedenlerden dolayı 1960'lardan itibaren süregelen savaşlar, iç çatışmalar ve karışıklıklar nedeniyle 50 milyonun üzerinde insan hayatını kaybetmiş, sosyal ve ekonomik kaynaklar heba edilerek toplumları açlık ve sefalet içinde dünya genelinden bir hayli gerilerde hayatlarını sürdürmelerine neden olmaktadır.

Bu da bize bu ülkelerin askeri harcamalarının Benoit'in ortaya attığı ordu modernizasyonu, sağlık desteği, mesleki eğitim olanakları, altyapı gelişimi ve teknolojik gelişimler gibi katkılar sağlayabileceği savına şüphe ile yaklaşmamıza yol açmaktadır. Ayrıca optimum askeri harcamaların net faydalarını ve fırsat maliyetlerini objektif olarak değerlendirmek suretiyle aynı gruptaki ülkeler üzerinde ampirik çalışmalar yapmak daha doğru sonuçlara ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Askeri savunma harcamalarına ilişkin yurt dışından getirilen teknolojik "know how" un ülke içinde ekonomik gelişmeleri sağlayacağı ve belli süre sonra az gelişmiş bu ülkelerin diğer gelişmiş ülkeleri ekonomik açıdan yakalayacağı şeklinde ifade edilen yakınsama hipotezinin olabirliği tartışmaya açık konulardandır. Böyle bir durumda (Barro,1991) in savından yola çıkarak değerlendirme yapacak olursak sanayi gelişimini tamamlayamamış geri kalmış Afrika ülkeleri ithal olarak elde ettiği silah teçhizatının karmaşa, savaş ve istikrasızlıktan başka faydası olmayacaktır.

Şöyle ki BM Genel Sekreteri Kofi Annan 1998 yılında Afrika'daki askeri harcamaların milli gelirlerine oranla yüksek olduğunu ve bu harcamaların GDP'ye oranlarının % 1,5'e kadar

indirilmesini ve bu harcamalardaki artış oranının %0'a kadar çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Dunne, Mohammed,(1995) askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analizleyebilmek için onun kapitalist gelişimdeki rolünün kurama dayandırılması gerektiğini ifade ederek zaman serisi analizlerinin, heterojen havuz veri analizlerinin, aggregate analizlerin ve panel kesit veri analizlerinin farklı sonuçlar doğurabileceği ve ülke gruplarının doğru seçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak ülkelerin ekonometrik analizlerini bir kurama dayandırmanın yanı sıra ülke gruplarının doğru şekilde seçilmesi sonucunu çıkarabilmekteyiz.

Dunne, Mohammed,(1995), tüm ayrıntıları göz önünde bulundurarak yaptığı çalışmada askeri harcamaların örnek alınan Sahra altı Afrika ülkelerinde önemli ve güçlü negatif etkileri olduğunu bulmuşlardır. Dünya Bankası direktifleri doğrultusunda Afrika ülkelerinde askeri sanayi endüstrisi olmadığından askeri harcamaların azaltılması batılı savunma sanayi şirketleri ile aracı gruplarının çıkar dengelerini bozmaktan başka sonuç doğurmamaktadır. Askeri harcamaların ülkelerin ekonomik büyümesine katkıda bulunamayacağı, bölgesel etnik, dini ve ekonomik refah farklılıklarının yarattığı potansiyel düşmanlıkların, sosyo-kültürel farklılıkların dikkate alındığı insani yaşam modellerinin desteklendiği ve insan hak ve özgürlüklerine saygılı politik ve siyasi istikrarın oluşması, ekonomik reformlar ve kurumsallaşmanın olgunlaşması Afrika ülkelerinin ekonomik kalkınması ve gelişimini sürdürmesine daha fazla katkı sağlayacaktır.

6 Sahra Altı Afrika donör ülkesinin 1990-2012 datalarını, cross-sectional panel GLS ekonometrik yöntemini kullanarak ve dışsal büyüme teorileri çerçevesinde modellediğimiz uygulamamızda; askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerine makro iktisat açısından dikkate alınmayacak oranda pozitif etkisini gözlemlenmiştir.

Bu bağlamda askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisi, askeri keynesyen büyüme yaklaşımı çerçevesinde toplam harcamalara yapılan ilave yatırımların milli gelir düzeyinde artışa neden olması şeklinde açıklanmıştır.

Analiz sonucu pozitif olmasına karşın rakamsal boyutu araştırmaya konu ülkeler ile ilgili bir politika üretmek, bir strateji geliştirmek için yeterli değildir. Söz konusu harcamaların ekonominin diğer alanlarına yapılması halinde kısa ve uzun vadeli katkılarının daha yüksek olacağını söylemek daha gerçekçi gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Benoit, Emile (Jan., 1978). "Growth and Defense in Developing Countries, Economic Development and Cultural Change", Vol. 26, No. 2 pp. 271-280, Publish by: Sage Publications, Ltd.
- Berber, M. (2011). "İktisadi Büyüme ve Kalkınma: Büyüme Teorileri ve Kalkınma Ekonomisi", Trabzon: Derya Kitapevi.
- Deger, Saadet and Smith, Ron (Jun., 1983). "Military Expenditure and Growth in Less Developed Countries", The Journal of Conflict Resolution, Vol. 27, No. 2 pp. 335-353, Publish by: Sage Publications, Ltd.
- Dunne, J. Paul (1996). "Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries: A Survey, in J. P. Dunne (ed.) *The Peace Dividend Contributions to Economic Analysis*", Volume 235, Emerald Group Publishing Limited, pp.439-464
- Dunne, J. Paul (May 2000). "The Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries", Economics Group Middlesex University Business School, The Burroughs, Hendon, London, NW4 4BT, pp.1-29
- Dunne, J. Paul & Mohammed, Nadir A.L. (1995). "Military Spending in Sub-Saharan Africa: Some Evidence for 1967-85", Journal of Peace Research, Vol.32, No.3, pp. 333-343, Publish by: Sage Publications, Ltd.
- Dunne, J.Paul & Tian, Nan (2013). "Military Expenditure, Economic Growth and Heterogeneity", A Southern Africa Labour and Development Research Unit Working Paper Number 95. Cape Town: SALDRU, University of Cape Town, ISBN: 978-1-920517-36-6, pp.1-23
- Giray, Filiz (2004). "Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:1, ss.181-199
- Global Employment Trends (2013). *Recovering from a second jobs dip*, International Labour Office. Geneva: ILO, CH-1211 Geneva 22, Switzerland,
- Global Peace Index (GPI) (2013). *Measuring the state of global peace*, Institute For Economics & Peace.
- Gujarati, Damodar N. & Porter, Dawn C. "Temel Ekonometri". Çev. Ümit Şenesen & Gülay Günlük Şenesen (Ekim,2012). İstanbul: Literatür Yayınları
- Gyimah-Brempong, Kwabena (1989). "Defense Spending and Economic Growth in Sub saharan Africa: An Econometric Investigation". Journal of Peace Research. Vol. 26 No. 1, pp. 79-90.

Heine, Bernd & Derek, Nurse (2000). "African Languages: An Introduction, Chambrige: Chambrige University.

Human Development Report (HDI) (2013). "The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World, Published for the United Nations Development Programme, (UNDP), Copyright , 2013 by the United Nations Development Programme 1 UN Plaza, New York, NY 10017, USA

IMF (October 2012). "World Economic Outlook", Coping with High Debt and Sluggish Growth, Washington D.C., International Monetary Fund,(IMF)

IMF (2013). "Regional Economic Outlook, Sub Saharan Africa", Washington D.C.: International Monetary Fund,(IMF)

Kâr, Muhsin ve Taban, Sami (2003). "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkiler", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 58.3, s.145-169

Leibfritz, Willi & Flaig, Gebhard (April 2013). "Economic Growth in Africa: Comparing Recent Improvements with the "lost 1980s and early 1990s" and Estimating New Growth Trends", Cesifo working paper no. 4215 category 6: fiscal policy, macroeconomics and growth April 2013, Center for Economis Studies İfo İnstitute, pp.1-15

Mohammed, Nadır A. L and Dunne, J. Paul (Aug., 1995). "Military Spending in Sub-Saharan Africa: Some Evidence for 1967-85", Journal of Peace Research, Vol. 32, No. 3 pp. 331-343, Publish by: Sage Publications, Ltd.

Mohammed, Nadır A.L. & MNSED (February 1999). "Civil Wars and Military Expenditures: A Note" , World Bank, Washington, D.C. 22-23

OECD (Ty.). Africa fact sheet, Main ekonomik indicator, sitesinden alınmıştır, www.oecd.org/daf/inv/investmentfordevelopment/47452483.pdf

Omitoogun, Wuyi (2003). "Military Expenditure Data in Africa, A Survey of Cameroon, Ethiopia, Ghana, Kenya, Nigeria and Uganda", SIPRI Research Report No. 17, Oxford University Press, pp. 1-141

Paya, Merih (2001). " Makro İktisat", İstanbul: Filiz Kitabevi.

Rena, Ravinder (Spring 2008). "Sectoral Performance in the African Economy – Some Issues and Trends, Indus Journal of Management & Social Science", Vol.2, No.1, pp. 1-14

Saatçi, Mustafa & Aslan, Alper (Temmuz-Aralık 2007). " Türkiye İmalat Sanayinde İthalatın Sanayiye Disipline Etme Hipotezinin Testi: Panel Veri Yaklaşımı", Erciyes Üniversitesi ktisadi ve dari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 29, ss.1-15

SIPRI Yearbook (2012). "Armaments Disarmaments and İnternational Security, Summary", Stockholm İnternational Research and Peace İnstitute, Signalistgatan 9 SE-169 70 Solna, Sweden

SIPRI Yearbook (2013). "Armaments Disarmaments and İnternational Security, Summary", Stockholm İnternational Research and Peace İnstitute, Signalistgatan 9 SE-169 70 Solna, Sweden

Slooman, John (2004). " İktisat Makro", Çev. Ahmet Çakmak, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi

Skons, Elisabeth, Catalina Perdomo, Sam Perlo-Freeman, and Petter Stalenheim (2004). "Armaments, Disarmament and International Security", SIPRI Yearbook 2004.Oxford University Press.

The World Bank Group (2013). "Fact Sheet: The World Bank and Agriculture Africa", sitesinden alınmıştır, <http://go.worldbank.org/GUJ8RVMRL0>

Uçak, Ayhan & Ertuğrul, Hasan Murat (2013). "Ekonomik Büyüme İstihdam İlişkisi, Türkiye İçin Dinamik Uygulama", İnternational Journal of Human Sciences, 10 (1), s. 661-675

Ünsal, Erdal M. (2003). Makro İktisat, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

World Bank (January 2014). "Global Economic Prospects Report", GEP Report World Bank, 1818 H Street N. W. Washington, DC 2033 USA.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 10.06.2014

<http://www.dacb.org/languages.html>, 10.06.2014

<http://unctadstat.unctad.org/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=98>, 10.06.2014

<http://www.saylor.org/site/wp-content/uploads/2011/04/Ethnic-groups-in-Africa.pdf>, 10.06.2014